

Deltion of the Christian Archaeological Society

Vol 18 (1995)

Deltion ChAE 18 (1995), Series 4

The Isa Kapisi Mescidi in Constantinople, a
monastery of the Patriarch Athanasios

Θανάσης ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1141](https://doi.org/10.12681/dchae.1141)

To cite this article:

ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ Θ. (1995). The Isa Kapisi Mescidi in Constantinople, a monastery of the Patriarch Athanasios. *Deltion of the Christian Archaeological Society*, 18, 39–48. <https://doi.org/10.12681/dchae.1141>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το Isa Karisi Mescidi στην Κωνσταντινούπολη, μονή
του πατριάρχου Αθανασίου

Θανάσης ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 18 (1995), Περίοδος Δ' • Σελ. 39-48

ΑΘΗΝΑ 1995

ΤΟ ISA KAPISI MESCIDI ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ,
ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

1. Τό Isa (ή Ese) Kapisi ή Manastir ή Ibrahim Pasa mescidi είναι γνωστό στον Ά. Πασπάτη, ο οποίος και δημοσίευσε σχέδιο του παραπάνω μνημείου. Γράφει: «Η μικρά εκκλησία αυτή κείται προς ανατολάς της συνοικίας των Έξ Μαρμάρων. Πλησίον αυτής υπάρχει και όδος καλουμένη της πύλης του Ίησοῦ. Κείται δέ πλησίον του τεμένου του Σανδζακδάρ, της ποτέ μονής των Γαστριών. Είναι κτίριον αρχαιότατον, ἔχον ὀπισθεν αὐτοῦ κήπον ἑκτενή. Πιθανόν ὅτι ἦτο μονή ἢ εὐκτήριον μονής. Ὁ ἱερεὺς τοῦ τεμένου, μετὰ τοῦ ὁποίου εἰσηλθὼν εἰς τὸν ναόν, μέ εἶπεν ὅτι πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας ταύτης ὑπῆρχε πλάξ ἀρχαία ἐνεπίγραφος, ἣτις διὰ λόγους ἀγνώστους αὐτῷ ἐπετειχίσθη παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ θυσιαστηρίου. Ἐνω τῆς καθολικῆς θύρας τοῦ ναοῦ, εἶναι κατηχούμενον μικρόν, ὑποκρατούμενον ὑπὸ στηλῶν ξυλίνων... Ὅτι ἦτο τὸ πάλαι ἐκκλησία, καταφαίνεται ἐκ τῆς βυζαντινῆς τοιχοποιίας καὶ τῆς ὁμοφώνου μαρτυρίας τῶν ἱερέων μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν γειτόνων»¹. Τό σχέδιο τοῦ Πασπάτη ἀποδίδει τὴν τότε ὑπάρχουσα κατάσταση μετὰ διάφορα παρακείμενα ὀθωμανικά κτίσματα· ὡστόσο, ἀποδίδει μετὰ σαφήνεια τὴν νότια καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰ τοῦ ναοῦ-τεμένου (Εἰκ. 2).

Γιὰ πρώτη φορά, κάτοψη τοῦ μνημείου δημοσιεύουν οἱ M. Alpatov - N. Brunov², μετὰ ἀρκετὴν πιστότητα, κατὰ τὴν κρίση τοῦ T. Mathews³. Ἐπίσης σημαντικὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ κάτοψη (μετὰ σύντομη μελέτη) τοῦ A. M. Schneider⁴, τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ὁποίας ἀμφισβητεῖ ὁ T. Mathews⁵. Στὴν πραγματικότητα κανένα σχέδιο δὲν ἀποδίδει πιστὰ τὴν κάτοψη τοῦ μνημείου· πληρέστερη βέβαια εἶναι ἡ πρόσφατη σχετικὴ μελέτη πού ἀφιέρωσε σὲ αὐτὸ ἡ κ. Y. Otügen⁶.

2. Εἶναι γνωστό ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγούμενους μελετητὲς ὅτι ὁ ὑπὸ συζήτηση ναὸς βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴ στήλη τοῦ Ἀρκαδίου καὶ πλησιέστερα στὸ τεῖχος τοῦ Κωνσταντίνου (Εἰκ. 1), ὅπως ἐπίσης εἶναι γνωστό ὅτι ἡ στήλη τοῦ Ἀρκαδίου ἦταν στημένη στὸν Ξηρόλοφο⁷. Ἡ περιοχὴ τοῦ Ξηρολόφου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Ἀρκαδίου, εἶχε καὶ τὰ παρακάτω μνημεῖα, μετὰ δά-

ση τὶς πηγές: τοὺς ναοὺς Ἅγιο Βαρισαβδᾶ, Ἅγιο Ἐλευθέριου, Ἅγιο Καλλίνικο, τῆς Θεοτόκου, τὴ μονὴ τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τὸ μετόχι τῶν Ἰδηρῶν⁸. Γιὰ τὸν Ἅγιο Βαρισαβδᾶ (πλησίον τοῦ Ξηρολόφου) ἔχουμε μίαν μαρτυρία τοῦ 12ου αἰ. καὶ τίποτε περισσότερο⁹. Ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος ὑπῆρξε παλαιοχριστιανικὸς ναὸς, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν κρίση τοῦ Janin «a disparu depuis longtemps et ne semble pas avoir laissé de traces»¹⁰. Τό εὐκτήριον τοῦ Ἁγίου Καλλινίκου ἀναφέρεται μίαν φορά ἀπὸ τὸν Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητο¹¹. Δύο φορές (9ος αἰ. καὶ περὶ τὸ 1200) ἀναφέρεται ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου¹². Γιὰ τὸ μετόχι τῆς μονῆς Ἰδηρῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους στὴν Κωνσταντινούπολη τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ του στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰ. δὲν εἶναι γνωστό¹³. Μένει νὰ ἐξετασθεῖ ἡ περιπτώσις τῆς μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου.

Δύο ἔργα μετὰ τὸ Βίο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου Ἀ' ἔχουν διασωθεῖ· τὸ ἓνα συντάχθηκε ἀπὸ τὸ μοναχὸ Θε-

1. Βυζαντινὰ μελέται, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1877, σ. 361-363.

2. Une nouvelle église de l'époque des Paléologues à Constantinople, EO 24 (1925), 14-25.

3. T. Mathews, The Byzantine Churches of Istanbul, The Pennsylvania State University 1976, σ. 168.

4. Byzanz, IstF 8, Berlin 1936, σ. 5-7.

5. Mathews, ὁ.π., σ. 168.

6. Isa Kapı Mescidi und Medresesi in Istanbul, Bonn 1974.

7. Γιὰ τὰ βυζαντινὰ τοπωνύμια τῆς περιοχῆς αὐτῆς (Ἐξακίωνιον, Ξηρόλοφος) βλ. R. Janin, Constantinople byzantine (στό ἔξῃς: Constantinople), Paris 1964, σ. 28-29, 351-352, 439-340. Γιὰ τὸν Ξηρόλοφο καὶ τὸ Ἐξακίωνιο βλ. ἀκόμη R. Guillard, Études de topographie de Constantinople byzantine, II, Berlin-Amsterdam 1969, σ. 59-65.

8. R. Janin, Constantinople, σ. 439.

9. R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. Première partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. III. Les églises et les monastères (στό ἔξῃς: La géographie ecclésiastique), Paris 1969, σ. 57-58.

10. Ὅ.π., σ. 110.

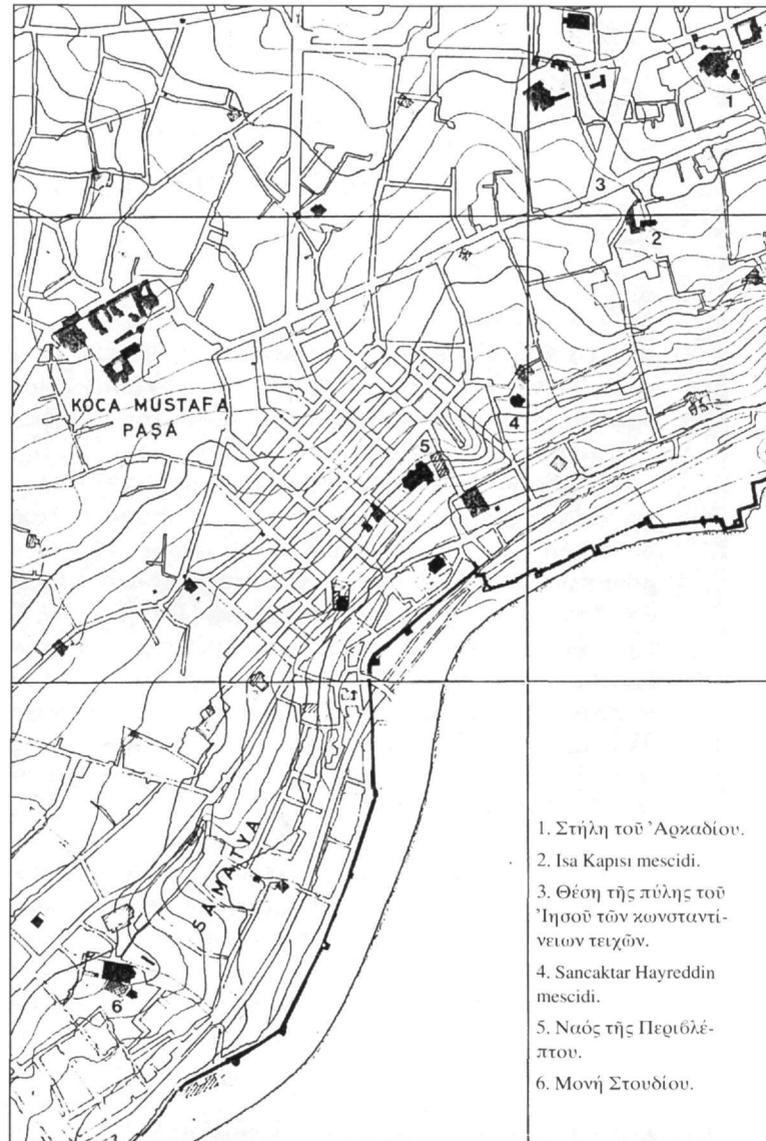
11. Ὅ.π., σ. 275.

12. Ὅ.π., σ. 199.

13. Ὅ.π., σ. 256.

όκτιστο Στουδίτη¹⁴ και τό άλλο από τόν Ἰωσήφ Καλόθετο¹⁵. Ὁ Βίος τοῦ Θεοκτίστου, μέ περισσότερες κατά γενική ὁμολογία ἱστορικές πληροφορίες, ἀναφέρει τά ἑξῆς: *κινεῖ μὲν τὴν τοῦ κρατοῦντος (Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου) ψυχὴν... καὶ τοὺς διαβεβημένους ἐπ' εὐσεβείᾳ... θείου ἀνδρα... τὴν κρίσιν ἀσφαλῆ καὶ ἀνόθετον θειοτέρα τινὶ ἐπιπνοίᾳ προσηλειφόντων καὶ συνδιασκεψάμενοι πάντες καὶ συμφρονήσαντες γέγονασι σύμψηφοι μᾶ γνώμῃ... τὸν μέγαν καὶ πολὺν ἐν ἀρεταῖς Ἀθανάσιον ἐκκαλούμενοι πρὸς τὴν ὑψηλὴν τῆς Βασιλευούσης καθέδραν, καὶ προσίᾳσι τούτῳ σὺν τοῖς φοιτηταῖς ἠσυχάζοντι παρὰ τὸν τόπον, ἔνθα νῦν τὸ ἱερόν αὐτοῦ κατάκειται λείψανον· μετὰ γὰρ τὸ μεταναστεῦσαι τοῦ Γάνου καὶ τῆς ὀνομαζομένης Νέας Μονῆς οὐ πολὺν ἐν τῷ μονυδρίῳ τοῦ ἁγίου Διομήδους χρόνον πεποίηκε καὶ μετῴκησθη πρὸς τὸν τόπον, ὅπου νῦν τὰ εὐαγγῆ αὐτοῦ σεμνεῖα καὶ μοναστήρια ἴδρυνται¹⁶. Σέ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρει: «Ἐπεὶ δὲ καὶ μνημόσυνον τῆς ἐκείνου μεγαλοψυχίας ἔδει τῷ βίῳ καταληφθεῖναι, τί μᾶλλον ἔδει ἢ τοὺς ναοὺς τούτους, οὓς θεῶ τε ἡγίειρε καὶ ἡμῖν, ἔργα μὴ σιωπῆς ἄξια, ..., ὧν ὁ μὲν ἀνεῖται τῆ ζωοποιῶ Τριάδι, ὁ δὲ τῷ ἐνὶ τῆς τριάδος σωτήρι Χριστῷ, ἵνα καὶ τὸ ἱερόν αὐτοῦ κατάκειται λείψανον· τῆ δὲ Παναχράντῳ τοῦ σωτήρος μητρὶ ὁ ἕτερος, τοῖς δυοῖν Ταξιάρχαις τῶν ἄνω δυνάμεων ὁ λοιπός. οἱ καὶ τὸ μεσαιτατον τῆς Βασιλευούσης ἐκκληρώσαντο καὶ κατέχουσι...¹⁷. Ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Καλοθέτου μαθαίνουμε: *Αὐτὸς δὲ τοῖς αὐτοῦ φροντιστηρίοις ἐνησυχάζει, ἅπερ ἐκ βάθρων χερσὶν ἰδίαις ἀγίαις καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἀνήγειρε μαθηταῖς καὶ ναοὺς, τὸν μὲν τῆ θεῖα καὶ ζωαρχικῆ Τριάδι, τὸν δὲ τῷ ἐμῷ σωτήρι Χριστῷ, ἕτερον δὲ τῆ θεομήτορι καὶ πανάγνω παρθένῳ καὶ ἄλλον τῷ Ταξιάρχῳ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ ἕτερον αὐθις τῆ Θεοτόκῳ, ὁ δὲ φροντιστήριόν ἐστὶν εἰς καταγωγὴν καὶ ἄσκησιν μοναζουσῶν γυναικῶν¹⁸.**

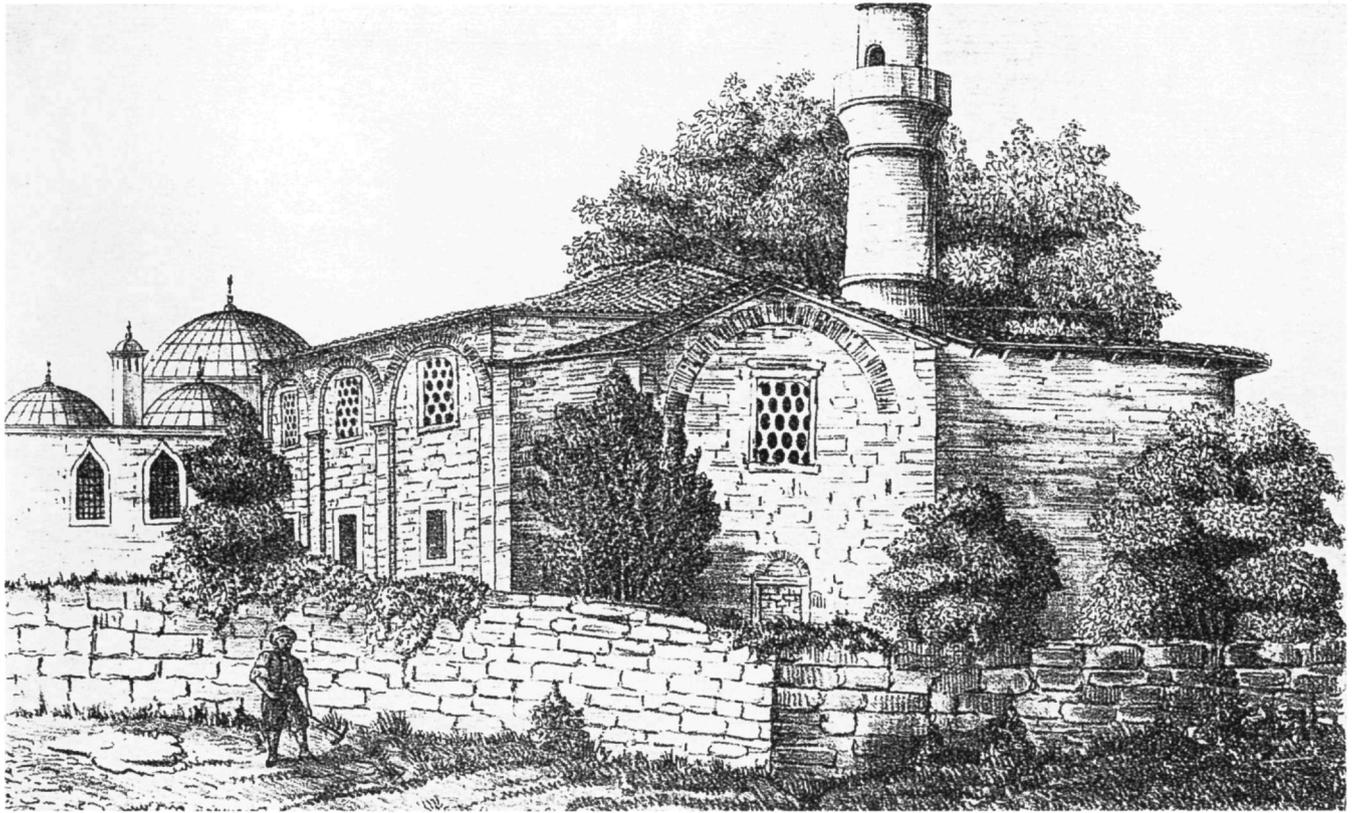
Τὰ γεγονότα που ἀναφέρει τὸ πρῶτο ἐδάφιο τοῦ Βίου τοῦ Θεοκτίστου ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη ἐνθρόνιση τοῦ Ἀθανασίου στὰ 1289¹⁹. Ὁ Ἀθανάσιος, μετὰ τῆ Θεσσαλονίκη, τῆ μονῆ Ἐσφιγμένου, τὸ Λάτρος, τῆ μονῆ τοῦ Ἁγίου Αὐξεντίου καὶ Γαλήσιον²⁰, κατέληξε στὴ Νέα Μονὴ τοῦ Γάνου, πιθανότατα κοντὰ στό Πάνιον. Ἐγκαταλείπει τὴ Νέα Μονὴ καὶ ἔρχεται μέ τῆ συνοδεία του στό μονύδριο τοῦ Ἁγίου Διομήδους στὴν Κωνσταντινούπολη²¹. Στὸ μονύδριο τοῦ Ἁγίου Διομήδους μένει γιὰ μικρὸ διάστημα, πρὶν ἐγκατασταθεῖ στὴ μονὴ πού ὁ ἴδιος ἔκτισε. Ἐχει σημασία νὰ γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς ἔγινε ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀθανασίου στὴν Κωνσταντινούπολη, γιατί αὐτὴ καὶ τὸ ἔτος ἐκλογῆς του σὲ πατριάρχη θὰ ὀρίζαν τὴν περίοδο ἀνέγερσης τῆς μονῆς του. Ὅπως δὲ ποτε το 1289 ἀποτελεῖ ἓνα ὄριο. Ἡ Α.-Μ. Μ. Talbot, μέ βάση τὸν Γεώργιο Παχυμέρη, κατα-

Εἰκ. 1. Γενικό τοπογραφικό τῆς περιοχῆς τοῦ Isa Kapisi meşciidi (ἀπὸ τὸ Bildlexikon zur Topographie Istanbul)

λήγει ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀθανασίου ἔγινε λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου (1282) καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν (1285)²².

Ὁ Βίος τοῦ Θεοκτίστου μᾶς παραδίδει τά ὀνόματα τεσσάρων ναῶν πού ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος ἔκτισε στό μεσαιτατον τῆς Βασιλευούσης: τῆς Ἁγίας Τριάδος²³, τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ²⁴, τῆς Θεοτόκου Παναχράντου²⁵ (Θεομήτορος καὶ Πανάγνω Παρθένου κατὰ τὸν Ἰωσήφ Καλόθετο) καὶ τῶν Ταξιαρχῶν²⁶ (Ταξιαρχου κατὰ τὸν Καλόθετο). Ὁ ἴδιος τάφηκε στό ναὸ τοῦ Σωτήρος. Ὁ Ἰωσήφ Καλόθετος προσθέτει στὴ

Εικ. 2. Τό Isa Kapisi mescidi κατά τό σχέδιο τοῦ Ἀ. Πασπάτη.

δραστηριότητα τοῦ Ἀθανασίου ἀκόμη ἓνα ναό Θεοτόκου, καθολικό γυναικείας μονῆς²⁷. Ἐνα μεταγενέστερο ἔγγραφο τοῦ πατριάρχη Νεῖλου Α', τοῦ 1383, μάς πληροφορεῖ ὅτι ἡ μονή τοῦ πατριάρχη Ἀθανασί-

14. Τό κείμενο δημοσίευσε ὁ Α. Paradoyopoulos-Kerameus, *Zitije dvuch veselenskich patriarchov XIV v. Svv. Afanasia I i Isidora I*, *Zapiski Ist.-filol. Fakulteta St. Peterburskago Universiteta* 76 (1905), σ. 1-51. Ἡ Α.-Μ. Μ. Talbot, *The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople: Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family, and Officials*, DOT 3, Washington, D.C. 1975, σ. XV σημ. 1, ἀναφέρει τόν Θεόκτιστο Στουδίτη ὡς συντάκτη τοῦ παραπάνω Βίου.

15. Τό Βίο τοῦ Ἀθανασίου, συντεταγμένο ἀπό τόν Καλόθετο, δημοσίευσε ὁ Ἀρχ. Ἀθανάσιος Παντοκρατορινός, *Βίος καί πολιτεία Ἀθανασίου Α'*, *Θρακικά* 13 (1940), σ. 56-107· νεότερη ἐκδοση στοῦ Δ. Τσάμη, *Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα (Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοί Συγγραφεῖς, 1)*, *Θεσσαλονίκη* 1980, σ. 453-502.

16. Paradoyopoulos-Kerameus, ὁ.π., σ. 21.

17. Ὁ.π., σ. 48.

18. Ἀρχ. Ἀθανασίου Παντοκρατορινοῦ, ὁ.π., σ. 95, καί Τσάμη, ὁ.π., σ. 491.

19. Γιά τόν πατριάρχη Ἀθανάσιο καί τό ἔργο του βλ. Α.-Μ. Μ. Talbot, *The Patriarch Athanasius (1289-1293; 1303-1309)*, DOP 27 (1973), σ. 11-28, καί ἡ ἴδια, *The Correspondence of Athanasius I*,

ὁ.π., σ. XV-XXVII. Γιά τά πατριαρχικά γράμματα τοῦ Ἀθανασίου βλ. V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. IV. Les registes de 1208 à 1309*, Paris 1971, σ. 338-347 καί 372-559.

20. Paradoyopoulos-Kerameus, ὁ.π., σ. 4-21. Γιά τό Λάτρος, τή μονή τοῦ Ἁγίου Αὐξεντίου καί Γαλήσιον βλ. σχετικά λήμματα στό R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975.

21. Τό μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Διομήδους, γνωστό ἤδη ἀπό τόν 6ο αἰ., βρισκόταν κοντά στή Χρυσή Πύλη, βλ. Janin, *La géographie ecclésiastique*, σ. 95-97. Ὁ Janin, ὁ.π., σ. 96, συνάγει τό συμπέρασμα, μέ βάση τό ὑπό συζήτηση ἐδάφιο, ὅτι τό λείψανο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου τοποθετήθηκε κατ' ἀρχήν στή μονή τοῦ Ἁγίου Διομήδους καί στή συνέχεια στή δική του μονή, πράγμα ὃχι βέβαια ὀρθό, ὅπως φαίνεται ἀπό τό κείμενο. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, II, Bonnae 1835, σ. 108, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος φρόντισε νά μείνει ὁ Ἀθανάσιος στή μονή τοῦ Μεγάλου Λογαριαστοῦ. Ἡ μονή αὐτή, ἀγνωστη ἀπό ἄλλη πηγὴ (βλ. Janin, *La géographie ecclésiastique*, σ. 331), θά μπορούσε ἴσως νά ταυτισθεῖ μέ τόν Ἅγιο Διομήδη.

22. *The Correspondence of Athanasius I*, ὁ.π., σ. XVIII.

23. Janin, *La géographie ecclésiastique*, σ. 487.

24. Ὁ.π., σ. 504.

25. Ὁ.π., σ. 215.

26. Ὁ.π., σ. 481.

27. Νά παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Ἰωσήφ Καλόθετος ἀντιγράφει σέ πολλά τόν Θεόκτιστο Στουδίτη, τοῦ ὁποῦ ὁ προγενέστερος ἀπό τοῦ Καλοθέτου Βίος εἶναι ἀμεσότερος καί περιέχει σημαντικέ

Εἰκ. 3. Isa Kapisi mescidi. Ὁψη τοῦ νότιου τοίχου (φωτ. R. Ousterhout).

ου ἦταν διπλή, ἀνδρῶα καὶ γυναικειά²⁸, κάτι πού καί ἀπό τό Βίο τοῦ Θεοκτίστου φαίνεται²⁹. Ἀπό τά ἐδάφια ἄρον οὖν ὁ θέλων κύκλω τοὺς ὀφθαλμούς σου καὶ θέασαι τὰ λογικά πρόβατα τὰ ἐν τοῖς εὐαγέσι σεμνεῖοις, οἷς συνεστήσατο ἀνλιζόμενα, ὑπὸ μίαν ποιμήνην καὶ ποιμένα θεοφιλῶς ποιμενόμενα³⁰, καὶ μετῴκηθη (ὁ Ἄθανάσιος) πρὸς τὸν τόπον, ὅπου νῦν τὰ εὐαγγῆ αὐτοῦ σεμνεῖα καὶ μοναστήρια ἴδρυνται³¹ συνάγεται ὅτι τὰ σεμνεῖα καὶ μοναστήρια τοῦ Ἄθανασίου θρῖσκονταν σέ ἓναν τόπο καὶ εἶχαν ἓναν ἡγούμενο. Ὡστόσο, φαίνεται παράδοξο νά ὑπῆρχαν πέντε διαφορετικές μονές στὸν ἴδιο τόπο (Ἁγίας Τριάδος, Σωτήρος, δύο τῆς Θεοτόκου, Ταξιαρχῶν ἢ Ταξιάρχου): πιθανότερο εἶναι νά ὑπῆρχαν μόνο δύο (ἀνδρῶα καὶ γυναικειά), ἢ μία κοντά στήν ἄλλη, καὶ φυσικά μέ χωριστούς κοιτῶνες μοναχῶν καὶ μοναζουσῶν. Ἐάν τὸ ἀνδρῶο καὶ τὸ γυναικειό σεμνεῖο δέν ἦταν κοντά τό ἓνα στό ἄλλο, ἀρχίζει νά γίνεται ἀκατανόητη ἢ πληροφορία γιὰ ὑπαρξη κοινοῦ ἡγουμένου σέ μοναχούς καὶ μοναχές, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἦταν φυσικό, ἔπρεπε νά καθορίζει τὴν τάξη σέ συνάξεις καὶ λειτουργίες τῆς κοινότητας. Ἐάν δεχθοῦμε ὅτι, στὸν ἴδιο τόπο, δύο ἀπὸ τοὺς πέντε (τέσσερις, ἴσως, στήν πραγματικότητα) ἀναφερόμενους να-

οὺς ἦταν καθολικά (ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Καλόθετο μαθαίνουμε τό ὄνομα τοῦ καθολικοῦ τῶν μοναστηρίων) καὶ οἱ ὑπόλοιποι κοινά παρεκκλήσια, τότε θά μπορέσουμε νά κατανοήσουμε, μέσα ἀπὸ τίς γενικότητες καὶ ἀοριστίες τῶν δύο βιογράφων, τὴ μορφή τοῦ χώρου τῶν σεμνεῖων τοῦ Ἄθανασίου: γιὰ τό πότε κτίσθηκαν τὰ τρία παρεκκλήσια καμιά ἀπάντηση δέν ὑπάρχει. Γνωρίζουμε μόνο ὅτι λίγο μετὰ τό 1282 καὶ πρὶν ἀπὸ τό 1289 ὑπῆρχε τό καθολικό τῆς μονῆς.

Τό πιό ἐνδιαφέρον σημεῖο τῆς ἀναζητήσῆς μας εἶναι τοῦ περίπου ἔκτισε τὴ μονή του ὁ μοναχός ἀκόμη Ἄθανάσιος. Ἀπὸ τοὺς δύο συγγραφεῖς τοῦ Βίου δέν μαθαίνουμε τίποτε. Μᾶς πληροφορεῖ ὅμως ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς ὅτι θρῖσκόταν *περὶ τὸν Ζηρόλοφον*³². Ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο Smolianin μαθαίνουμε τά ἑξῆς: «Στίς 30 (Ἰουλίου 1389) ὁ πατριάρχης εὐλόγησε τὸν ἐπίσκοπο Μιχαήλ καὶ στή συνέχεια πῆγαμε στό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἄθανασίου τοῦ πατριάρχου, στὸν ὁποῖο ἡ Θεοτόκος ἔδωσε τὴν ποιμαντικὴ ράβδο, καὶ φιλήσαμε τό λείψανό του. Ἀπὸ ἐκεῖ πῆγαμε στήν Περίδλεπτο καὶ φιλήσαμε πολλὰ λείψανα...»³³. Ὁ Ἰγνάτιος καταγράφει μέ ἡμερολογιακὴ δομὴ τίς ἐπισκέψεις του σέ ναοὺς, συνήθως ἓναν ἀνά ἡμέρα: ἐξάλλου οἱ ἀποστά-

Είχ. 4. Isa Kapisi mescidi. Γενική άποψη από ΝΑ. (φωτ. R. Ousterhout).

σεις στην Κωνσταντινούπολη είναι μεγάλες. Στην περίπτωση της μονής του πατριάρχου Ἀθανασίου συνεχίζει τή διαδρομή και επισκέπτεται τήν Περιδλέπτο. Ἔρα οἱ δύο μονές βρίσκονταν κοντά ἢ μία στην ἄλλη³⁴. Ἐπανερχόμενοι στό Βίο τοῦ Θεοκτίστου σημειώνουμε τή μαρτυρία τοῦ τελευταίου ὅτι κάποιες πληροφορίες πού μεταφέρει τοῦ τίς ἔδωσε «ὁ τῆς Περιδλέπτου θυρωρός, ὁ μοναχός Ἰωσήφ»³⁵. Δηλαδή ὁ Θεόκτιστος ἐπικαλεῖται τή μαρτυρία μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος ζοῦσε πλησιέστερα στή μονή τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καί πρέπει νά ἦταν γνώστης τῶν γεγονότων. Ἐπίσης σέ δύο ἄλλες περιπτώσεις ἐπικαλεῖται τή μαρτυρία μοναχῶν τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου³⁶, κοντινῆς τόσο πρὸς τό πρῶτο κατάλυμα τοῦ Ἀθανασίου στήν Κωνσταντινούπολη, δηλαδή τό μονύδριο τοῦ Ἁγίου Διομήδους, ὅσο καί πρὸς τή μονή τῆς Περιδλέπτου. Ἡ θέση τῆς

πληροφορίες γιά τόν Ἀθανάσιο· βλ. Τσάμη, ὁ.π., σ. 427-428. Ὁ Βίος πού συνέγραψε ὁ Καλόθετος ἔχει ἐγκωμιαστικό καί διδακτικό χαρακτήρα, γι' αὐτό καί λείπει τό ἐνδιαφέρον γιά ἱστορικές πληροφορίες. Ἔτσι δέν γνωρίζω ἂν ὁ Καλόθετος μεταφέρει μία πραγματική κατάσταση σχετικά μέ τήν οἰκοδομική δραστηριότητα τοῦ πατριάρχη. Φαίνεται περίεργο πῶς ὁ Καλόθετος γνωρίζει γιά πέντε ναούς καί ἡ πηγῆ του, ὁ Θεόκτιστος Στουδίτης, ἀναφέ-

ρει τέσσερις. Ἀπό τοὺς τέσσερις ναούς τοῦ Θεοκτίστου κάποιος, πράγματι, πρέπει νά ἦταν καθολικό τοῦ γυναικείου σεμναίου. Μήπως ἀπό τόν Καλόθετο μαθαίνουμε τό ὄνομα τῆς γυναικείας μονῆς (Θεοτόκου) καί ἀπό τόν Θεόκτιστο τόν πραγματικό ἀριθμό ναῶν πού ἔχτισε ὁ Ἀθανάσιος;

28. Μ.Μ. II, σ. 80-83. Γιά τό ἴδιο ἔγγραφο βλ. J. Darrouzès, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. VI. Les registes de 1377 à 1410, Paris 1979, ἀριθ. 2754.

29. Παπαδοπούλου-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 42· «ἀλλά καί μονάστρια δύο ἐκ τοῦ παρθενῶνος τῶν γυναικῶν...». Βλ. καί τίς ἀπόψεις τοῦ J. Pargoire, Les monastères doubles chez les Byzantins, EO 9 (1906), σ. 25, γιά τή μονή τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου.

30. Ὁ.π., σ. 36.

31. Ὁ.π., σ. 21· βλ. ἀκόμη Janin, La géographie ecclésiastique, σ. 10.

32. Nicephori Gregorae, Byzantina Historia, ἔκδ. L. Schopen, Bonnæ 1829, σ. 191, 216, 258. Μιά ἀκόμη πληροφορία ἀπό τό Βίο τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου γιά ὑπαρξή κοντά στή μονή ἑνός τόπου μέ τό ὄνομα Καταφυγή, Παπαδοπούλου-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 137, δέν δοθεῖται στόν τοπικό προσδιορισμό τῆς μονῆς· γιά τήν Καταφυγή βλ. Janin, Constantinople, σ. 369.

33. G. Majeska, Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, DOS 19, Washington 1984, σ. 96.

34. Βλ. καί Majeska, ὁ.π., σ. 276.

35. Παπαδοπούλου-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 18.

36. Ὁ.π., σ. 6, Ἱερόθεος γάρ ὁ πρεσβύτερος τῶν Στουδίου μοι διηγήσατο... καί σ. 35, ὁ Κουρούτης Ἀγάθων μοι διηγήσατο... κατελιγμένος... τῆς εὐαγοῦς τῶν Στουδίων λαύρας.

Περιδλέπτου (Sulu manastir)³⁷, κοντά στη μονή Στουδίου και του Ἁγίου Ἀνδρέου ἐν τῇ Κρίσει³⁸, εἶναι γνωστή. Τό Isa (ἢ Ese) Kapisi mescidi ἀπέχει ἀπὸ τὴν Περιδλέπτο περίπου 400 μ. Στό μεσοδιάστημα παρεμβάλλεται τό γνωστό σήμερα ὡς Sancaktar Hayreddin mescidi, παλαιοχριστιανικό κτίσμα, ἀμφίβολης λειτουργίας (ναός ἢ ταφικό κτίσμα) καὶ ἀμφίβολης βυζαντινῆς ὀνομασίας (μονὴ Γαστρίων;)³⁹.

Μία τρίτη καὶ ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα πηγή γιὰ τό ἴδιο θέμα εἶναι ἡ Διήγηση τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στή Βενετία⁴⁰. Τό ὅτι οἱ Βενετοὶ θεώρησαν τό λείψανο τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως σάν νά ἦταν τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας εἶναι ἓνα θέμα τό ὁποῖο ἔχει ἀποδείξει ἰκανοποιητικά ὁ D. Stiernon⁴¹. Σύμφωνα μέ τή Διήγηση ὁ Βενετός ἔμπορος D. Zottarello μέ τή βοήθεια ἑνός μαραγκοῦ, καλοῦ γνώστη τῆς Πόλης, ὄρηκε τό λείψανο τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου σέ ἓναν ἐγκαταλειμμένο ναό «alla parte extrema della terra», μέσα σέ ξύλινο φέρετρο, καί τό μετέφερε στό πλοῖο του. Τό γεγονός αὐτό ἐγινε τό Δεκέμβριο τοῦ 1454. Πρὶν πάει στή Βενετία ὁ D. Zottarello ἔγραψε γιὰ τό εὔρημά του στίς μοναχῆς τῆς Santa Croce de la Giudecca, ὅπου ἤθελε νά δωρίσει τό λείψανο. Οἱ μοναχῆς ἀναφέρουν τά σχετικά στόν πατριάρχη τῆς Βενετίας Lorenzo Justiniani, ὁ ὁποῖος καί ἀναζήτησε στό ποιμνίό του ἄνθρωπο πού θά βεβαίωνε γιὰ τή γνησιότητα τῆς πληροφορίας. Βρέθηκε ἓνας κουρέας Ἰακώβος, ὁ ὁποῖος ἔζησε στήν Κωνσταντινούπολη δεκαοκτώ χρόνια καί γνώριζε πολύ καλά γιὰ τό λείψανο ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης φιλίας του μέ τόν καλόγερο τοῦ ναοῦ, ὅπου φυλασσόταν τό λείψανο⁴². Στό ἐρώτημα τοῦ Justiniani, σέ ποιά περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης βρισκόταν τό λείψανο, ὁ κουρέας ἀπάντησε, «che in greco la si chiama Acsirolofo, dove e una colonna altissima hystoriada (στήλη τοῦ Ἀρκαδίου), como e quella de Roma; da un altra banda e un loco che si chiama Cristo in croce, daltra banda è Sancto Athanasio, et tuta questa contrada se dimanda Acsirolofo». Στό ἐρώτημα τοῦ πατριάρχου ἂν ὑπῆρχαν πολλές ἐκκλησίαι στήν ἴδια περιοχὴ, ὁ κουρέας ἀπάντησε ὅτι ὑπῆρχαν ἑξι-ἑπτὰ ἐρειπωμένες, μεταξύ τῶν ὁποίων «e quella di misier Sancto Athanasio e intra queste, et il suo corpo herra in una capella coperta de piombo in una cassa de legno depenta». Μετά τή μεταφορὰ τοῦ λειψάνου στή Βενετία ἀκολούθησε ἡ κατ' ἀντιπαράσταση μέ τόν κουρέα Ἰακώβο ἐξέταση τοῦ μαραγκοῦ, δοηθοῦ τοῦ Zottarello, ἀπὸ τόν πατριάρχη Justiniani. Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ μαραγκοῦ ἦταν ὅμοιες μέ τοῦ κουρέα.

Εἶναι ἡ δεύτερη φορά πού μαθαίνουμε ὅτι ἡ μονὴ τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου βρισκόταν στόν Ξηρόλοφο καί κάπου κοντά στή στήλη τοῦ Ἀρκαδίου. Ἡ παρα-

στατική ἀφήγηση τοῦ κουρέα Ἰακώβου, ἀφήνει ὡστόσο κενά, ὅπως συμβαίνει πολλές φορές σέ περιγραφές μέ τή ζωηρότητα καί ἀοριστία τοῦ προφορικοῦ λόγου. Ἀπὸ τίς δύο προτάσεις «Acsirolofo, dove e una colonna altissima hystoriada...; da un altra banda e un loco che si chiama Cristo in croce, daltra banda è Sancto Athanasio» δέν προκύπτει ἀπαραίτητα ὅτι οἱ τοπικοί προσδιορισμοὶ «da un altra banda» «daltra banda» ὀρίζουν τὴν τοποθεσία Cristo in croce καί τόν Sancto Athanasio ἀπὸ τὴ μία καί τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς columna hystoriada⁴³. Στίς δύο προτάσεις θά μπορούσε κάλλιστα νά δοθεῖ καί ἡ ἐρμηνεία «... στόν Ξηρόλοφο, ὅπου ὑπάρχει ἓνας παλαιός ἱστορημένος κίονας· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ (ἀπέναντι τῆς columna hystoriada) ὑπάρχει ἓνας τόπος πού ὀνομάζεται τοῦ Ἐσταυρωμένου Χριστοῦ ἀπὸ τὴ μία καί ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος».

3. Τό Isa (ἢ Ese) Kapisi mescidi βρίσκεται δίπλα στό τεῖχος τοῦ Κωνσταντίνου καί κοντά σέ πύλη, γιὰ τὴν ἀρχική ὀνομασία τῆς ὁποίας οἱ γινῶμες δίστανται⁴⁴. Ἡ πλέον ἀποδεκτὴ ὀνομασία τῆς στό Βυζάντιο, μέχρι τὰ χρόνια τοῦ Chr. Buondelmonti (1422), ὁ ὁποῖος τὴν ἀναφέρει ὡς porta antiquissima pulchra, ἦταν Παλαιὰ Πόρτα κατὰ τόν Schneider⁴⁵ ἢ πύλη τοῦ Ἐξακιωνίου κατὰ τὴν Y. Otüken⁴⁶. Ὁ Ἀ. Πασπάτης συνάγει ἀπὸ τό τουρκικό ὄνομα τοῦ mescidi καί τῆς παρακειμένης ὁδοῦ, τῆς καλουμένης τῆς πύλης τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἡ βυζαντινὴ πύλη ὀνομαζόταν «τοῦ Ἰησοῦ»⁴⁷. Ὁ R. Guiland δέχεται ὅτι μετὰ τὴν Ἀλωση ἢ Παλαιὰ Πόρτα πῆρε τὴν

37. Γιὰ τὴ μονὴ τῆς Περιδλέπτου βλ. Janin, La géographie ecclésiastique, σ. 218-222.

38. Κατόψεις τῶν δύο ναῶν βλ. Matthews, ὁ.π., σ. 3-14 καί 143-158.

39. Matthews, ὁ.π., σ. 231-236.

40. Περίληψη τῆς Διήγησης δημοσιεύει ὁ D. Stiernon, Le quartier du Xérolphos à Constantinople et les reliques vénitiennes de Saint Athanase, REB 19 (1961), σ. 168-171.

41. Ὁ.π., σ. 177-188.

42. Δέν εἶναι φανερό πότε ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ κουρέας Ἰακώβος. Ἄν δεχθοῦμε τό 1453, τότε ὑπολογίζεται τό 1435 ὡς πρῶτο ἔτος τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ. Ἡ ἀναφορὰ του σέ ἓναν καλόγερο δείχνει μᾶλλον τό μαρμασμοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἀθανασίου στίς δύο δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση.

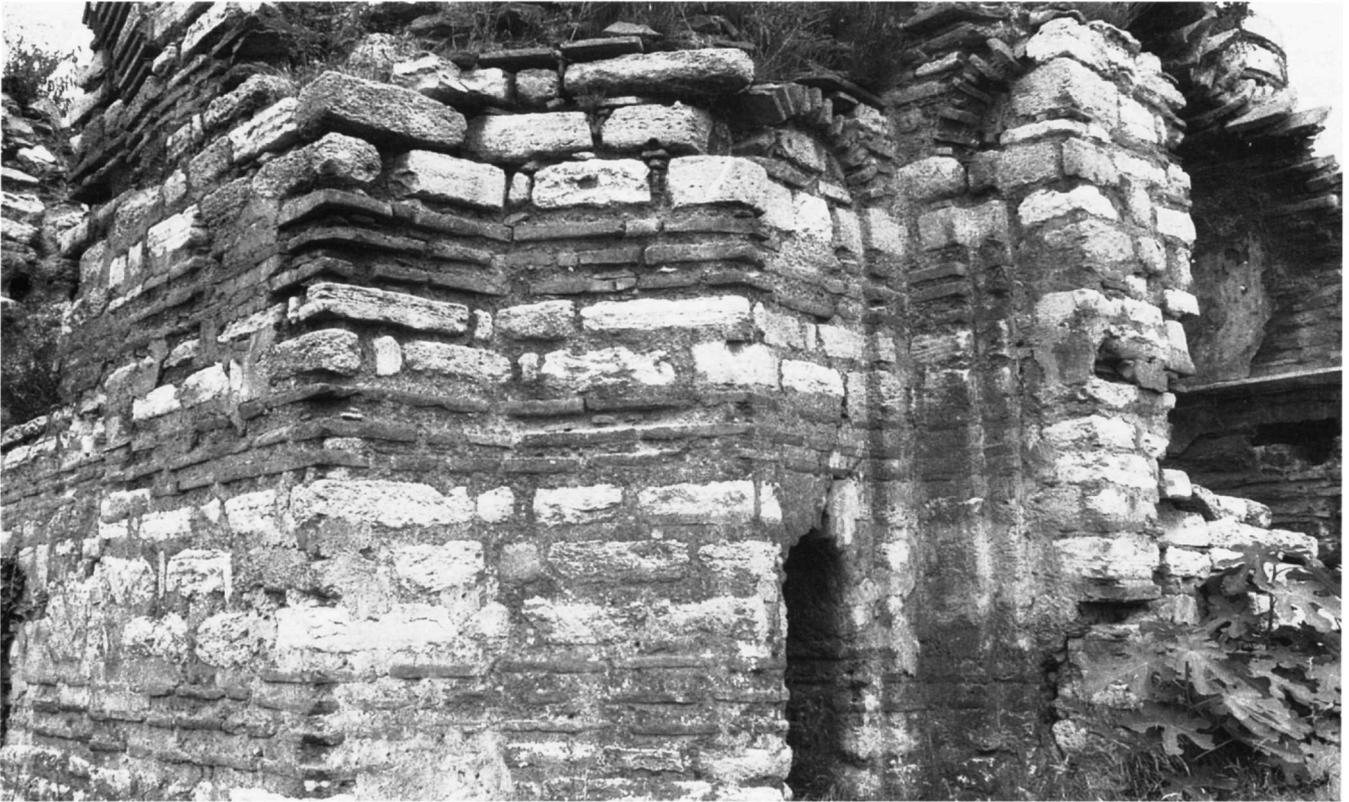
43. Ὁ Stiernon, ὁ.π., σ. 179-180, φαίνεται νά πλησιάζει στή λύση τοῦ προβλήματος μέ βάση τό Βίο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καί ὅλες τίς ὑπόλοιπες πληροφορίες ὡστόσο, δέν στέκεται μέ ἐπιμονή στὰ ὑφιστάμενα μνημεῖα τῆς περιοχῆς, ἐκτός τῆς στήλης τοῦ Ἀρκαδίου.

44. Ὁ Schneider, ὁ.π., σ. 7, ἀπορρίπτει τὴν ὀνομασία «Χρυσὴ Πύλη» γιὰ τὴν πύλη αὐτή. Γιὰ τό πρόβλημα τῆς ὀνομασίας βλ. κυρίως τίς παρατηρήσεις τοῦ Guiland, ὁ.π., σ. 62-65.

45. Schneider, ὁ.π., σ. 7. Guiland, ὁ.π., σ. 62.

46. Ὁ.π., σ. 161.

47. Πασπάτης, ὁ.π., σ. 362.

Είχ. 5-6. Isa Karisi mescidi. Τοιχοδομία εξωτερικά και εσωτερικά του χώρου της πρόθεσης (φωτ. R. Ousterhout).

ὄνομασία Isa Kari (πύλη τοῦ Ἰησοῦ), ἡ ὁποία διασώθηκε στό παρακείμενο Isa Karisi mesçidi⁴⁸. Στό σημεῖο αὐτό εἶναι διαφωτιστική κυρίως ἡ ἔρευνα τῆς Y. Otügen, ἡ ὁποία ἐπικαλεῖται πολύτιμες τουρκικές πηγές, ἡδη ἀπό τό 15ο αἰ., ὅπου ἀναφέρεται συνοικία μέ τό ὄνομα Bab-i Isa mahalesi⁴⁹. Ἡ ἔρευνά της τήν ὁδηγεῖ σέ ἓναν ἐνδιαφέροντα συσχετισμό μεταξύ τῶν ὀθωμανικῶν πηγῶν καί τῆς πληροφορίας ἀνώνυμου ῥώσου προσκυνητῆ (1390) γιά μιᾶ πύλη, ἀπό τήν ὁποία ἐξερχόταν κανεῖς γιά νά πάει πρὸς τή μονή τῆς Περιδλέπτου καί τῆ Χρυσῆ Πύλη τῶν χερσαίων τειχῶν⁵⁰. Ἡ πύλη αὐτή, ἀπομεινάρει τῆς κωνσταντινείας ὀχύρωσης τῆς πόλης, καταστράφηκε σέ σεισμό τοῦ 1509⁵¹. Ἀπό τόν ἀνώνυμο ῥώσο περιηγητῆ μαθαίνουμε ὅτι ἡ πύλη, ἀπό τή μία καί τήν ἄλλη πλευρά της, εἶχε ζωγραφισμένες παραστάσεις τῆς Σταύρωσης τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Δευτέρας Παρουσίας⁵². Καί οἱ δύο παραστάσεις σχετίζονται βέβαια μέ τόν Χριστό.

Ἀπό τή Διήγηση τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων τοῦ Ἁθανασίου μαθαίνουμε γιά τήν ὑπαρξη τοπωνυμίου τοῦ «Ἐσταυρωμένου Χριστοῦ - Cristo in croce» στήν περιοχή τοῦ Ξηρολόφου. Ἡ πληροφορία τῆς Διήγησης γιά ἓναν «loco che si chiama Cristo in croce», ὅπως ἀναφέρεται ἀόριστα στό χῶρο τοῦ Ξηρολόφου, θά πρέπει ἀναμφίβολα νά συνδεθεῖ μέ τίς πληροφορίες τοῦ ἀνώνυμου ῥώσου προσκυνητῆ γιά μιᾶ πύλη, μέ παραστάσεις τῆς Σταύρωσης τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Δευτέρας Παρουσίας στίς δύο ὄψεις της (πύλη, κατ' ἐπέκταση, τοῦ Ἰησοῦ), καί τίς τουρκικές γιά τήν ἴδια πύλη καί τή συνοικία γύρω ἀπό αὐτήν (Bab-i Isa mahalesi). Δηλαδή, ἡ πληροφορία τῆς Διήγησης (μιᾶ καί οἱ χρονικοί της προσδιορισμοί εἶναι τό 1454 καί τά 18 χρόνια παραμονῆς τοῦ κουρέα Ἰακώβου στήν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπό τήν Ἐλωση), ἀποτελεῖ τό συνδετικό κρίκο μεταξύ μιᾶς πληροφορίας τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰ. καί τῶν πρώτων τουρκικῶν ἀναφορῶν στήν περιοχή, δείχνοντας ὅτι οἱ τελευταῖες δέν ὑπῆρξαν ἀθαιρέτες καί αὐτόματες. Ἡ ταύτιση τοῦ «loco che si chiama Cristo in croce» μέ τήν πύλη Bab-i Isa δίνει, νομίζω, τό ἔναυσμα γιά τήν ταύτιση τοῦ παρακείμενου Isa Karisi mesçidi μέ κάποιο ἀπό τά σεμνεῖα τοῦ πατριάρχου Ἁθανασίου. Ὅταν κάποιος βάδιζε μέ κατεύθυνση πρὸς τήν ἔξοδο τῆς Χρυσῆς Πύλης τῶν χερσαίων τειχῶν, δηλαδή «alla parte extrema della terra», ἀφήνοντας πίσω καί δεξιά τή στήλη τοῦ Ἀρκαδίου, ἦταν λογικό νά ἔχει μπροστά του ἀπό τή μιᾶ μεριά (da un'altra banda) τήν πύλη τοῦ κωνσταντινείου τείχους (Bab-i Isa, Cristo in croce) καί ἀπό τήν ἄλλη (d'altra banda) τόν Sancto Athanasio. Νά σημειώσουμε, τέλος, ὅτι ὁ δρόμος αὐτός, δρόμος Isa Karisi τοῦ Πασπάτη, συμπίπτει μέ τμήμα τῆς βυζαντινῆς Μέσης, πού ἄρχιζε

ἀπό τή Χρυσῆ Πύλη τοῦ θεοδοσιανοῦ χερσαίου τείχους, κάτι πού συνειρμικά ὁδηγεῖ στόν ἀόριστο προσδιορισμό τῆς θέσης τῶν ναῶν τοῦ Ἁθανασίου *μεσαίτατον τῆς Βασιλευούσης* τοῦ Βίου τοῦ Θεοκτίστου.

Ἀπό ὅλα τά παραπάνω γίνεται, νομίζω, σαφές, ὅτι τό Isa Karisi mesçidi, ὡς πρόιμο παλαιολόγειο κτίσμα (Εἰκ. 3-6), στήν περιοχή τοῦ Ξηρολόφου, κοντά στήν Πύλη Isa καί κοντά στή μονή τῆς Περιδλέπτου, πρέπει νά ταυτισθεῖ μέ ἓναν ἀπό τούς ναούς τοῦ πατριάρχου Ἁθανασίου⁵³. Τήν ἄποψη αὐτή ὑποστηρίζει καί ἡ παλαιότερη γνωστή, καί γραπτή, τουρκική ὄνομασία τοῦ Isa Karisi mesçidi ὡς Manastir mesçidi (μεταξύ 1770 καί 1772)⁵⁴. Ἡ πληροφορία αὐτή τοῦ 18ου αἰ. ὑποδηλώνει τήν παλαιά παράδοση γιά μονή στή θέση αὐτή.

Ἀπό τή Διήγηση τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Ἁθανασίου μαθαίνουμε ὅτι στήν Κωνσταντινούπολη τό λείψανο θρυσκόταν μέσα σέ ξύλινο, ζωγραφισμένο μέ τήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου καί σχετική ἐπιγραφή, φέρετρο, σέ «capella coperta de riombo». Τό Isa Karisi mesçidi ἦταν, κατά γενική ἀποδοχή, ξυλόστεγος ναός. Αὐτό σημαίνει αὐτόματα ὅτι μιᾶ ξύλινη κατασκευή στέγης δέν εἶναι σύνηθες νά καλύπτεται μέ φύλλα μολύβδου. Ἐπανερχόμενος στήν ἐκτίμηση ὅτι τά σεμνεῖα τοῦ Ἁθανασίου εἶχαν ἓνα καθολικό ἀνδρώας μονῆς, ἓνα καθολικό (ἀφιερωμένο στή Θεοτόκο) γυναικείας μονῆς, μικρότερο ἀπό τό ἀνδρῶο, καί δύο (ἡ τρία, ἂν δεχθοῦμε ὡς βάσιμη τήν πληροφορία τοῦ Καλοθέτου) παρεκκλήσια, τείνω πρὸς τήν ἄποψη ὅτι τό σωζόμενο mesçidi εἶναι ἓνας ἀπό τούς ναούς τῆς μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἁθανασίου καί ὅτι στόν περίβολό της θά πρέπει νά ὑπῆρχε ἓνα ταφικό μολυβδοσκεπαστο παρεκκλήσιο, ἀφιερωμένο στόν Σωτήρα Χριστό. Ἡ ἄποψη αὐτή ἐνισχύεται πλήρως ἀπό τίς περιγραφές τῶν αὐτοπτῶν μαρτύρων τῆς Διήγησης, τοῦ κουρέα Ἰακώβου καί τοῦ μαραγκοῦ, βοηθοῦ τοῦ Zottarello, ὅπου σαφῶς διαχωρίζονται ἡ «ἐκκλήσια τοῦ Ἁγίου Ἁθανασίου» (τό καθολικό μέ ἄλλα λόγια τῆς μονῆς) καί τό παρεκκλήσιο (capella coperta de riombo) μέ τό λείψανο. Ἀόριστες, ἀλλά καί μέ κάποια σημασία, εἶναι οἱ πληροφορίες ἀδημοσίετου Λόγου στήν Ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τοῦ πατριάρχου. Σύμφωνα μέ τό Λόγο, δέκα χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ Ἁθανασίου (πρὶν ἀπό τό 1323) οἱ μαθητές του ἀποφάσισαν νά κτίσουν μιᾶ μικρή ἀψίδα (ἀρκοσόλιο;) πάνω ἀπό τόν τάφο. Κατά τήν ἐκσκαφή τοῦ θεμελίου θρέθηκε ἄθικτο τό λείψανο. Οἱ μοναχοί τό μετέφεραν στό ναό τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ, ὅπου ὁ Ἁθανάσιος εἶχε ἐκφράσει τήν ἐπιθυμία νά ταφεῖ⁵⁵. Οἱ ἀσάφειες προέρχονται πρῶτα ἀπό τήν ἀθέτηση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ πατριάρχου νά ταφεῖ στό ναό τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ, πού ὁ ἴδιος ἴδρυσε, ἀμέλεια μᾶλλον σοβαρή ἀπό μαθητές καί

συνασκητές του. Έπειτα θά είχε σημασία νά γνωρίζαμε τόν τόπο τῆς ἀρχικῆς ταφῆς τοῦ πατριάρχου. Τάφηκε ἄραγε στόν αὐλίο χωρο τῆς μονῆς του ἢ στό ἐσωτερικό ἐνός ναοῦ, πιθανῶς τοῦ καθολικοῦ τῆς ἀνδρώας μονῆς· μάλλον τό δεύτερο, γιατί ἀρκοσόλια στό ἐσωτερικό ναῶν εἶναι συνήθεια κοινή στό Βυζάντιο, ὄχι ὁμως καί ἐλεύθερα ἀρκοσόλια στόν περίβολο τῆς μονῆς. Ἔτσι, ἡ ἐρμηνεία τῶν πληροφοριῶν τοῦ Λόγου στήν Ἀνακομιδή ἀποδίδει καί πάλι δύο ναοούς⁵⁶. Ἄν μάλιστα ὑποθέσουμε ὅτι τό ταφικό παρεκκλήσιο τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ μέ τό λείψανο τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου βρισκόταν λίγο βορειότερα τοῦ ὑφιστάμενου σήμερα ἐρειπωμένου ναοῦ καί πλησιέστερα πρός τή Μέση καί τήν πύλη τοῦ κωνσταντινείου τείχους, τότε φαίνεται λογική ἡ σκέψη τό παρεκκλήσιο νά δάνεισε τό ὄνομα στήν πύλη ἢ νά δημιουργήσε μία νέα ὀνομασία τῆς περιοχῆς.

Μετά ἀπό ὅλη αὐτή τή διαπραγμάτευση ἀνακύπτει ἕνα νέο ἐρώτημα γιά τόν ὑφιστάμενο ἐρειπωμένο ναό. Τό μέγεθός του μᾶς ἀποτρέπει ἀπό τό νά τόν θεωρήσουμε παρεκκλήσιο μονῆς. Περιοριζόμενοι στήν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τά δύο καθολικά, ἀνδρῶο καί γυναικεῖο, τῶν *σεμνείων* τοῦ Ἀθανασίου, εἶναι μάλλον ἀπίθανο τό γυναικεῖο νά εἶχε τή χωρητικότητα τοῦ Isa Kapisi mescidi. Ἀποκλίνω δηλαδή πρός τή σκέψη ὅτι τό Isa Kapisi mescidi εἶναι τό καθολικό τῆς ἀνδρώας μονῆς τοῦ Ἀθανασίου. Δέν θά μάθουμε ἴσως ποτέ τό ὄνομα αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ, ἄν καί οἱ Βίοι τοῦ Θεοκτίστου καί τοῦ Καλοθέτου παραδίδουν τά ὀνόματα τῶν ναῶν πού ἴδρυσε ὁ Ἀθανάσιος. Ἄν ὁ Θεόκτιστος κράτησε κάποια ἀξιολογική σειρά στήν ἀπαρίθμησή τους (ἀναφέρει πρῶτο τό ναό τῆς Ἁγίας Τριάδος καί δεύτερο τό ταφικό παρεκκλήσιο τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ μέ τό λείψανο τοῦ πατριάρχου), τότε ἡ πρόταση θά ἦταν ὅτι ἦταν ἀφιερωμένο στήν Ἁγία Τριάδα. Εἶναι ἀπλῶς μία σκέψη.

4. Εἶναι ἄστοχο νά συγκρίνει κανείς τήν ἀρχιτεκτονική μορφή καί τό διάκοσμο ἐνός μονόχωρου καί ξυλόστεγου μοναστηριακοῦ ναοῦ, ὅπως τό Isa Kapisi mescidi, μέ παλαιολόγειους ναοούς τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς αυτοκρατορίας, ἐφόσον ἡ Κωνσταντινούπολη παρουσιάζει ὀρισμένα τυπικά χαρακτηριστικά, κυρίως στό διάκοσμο, συντηρητικό πολλές φορές. Ὁ τρόπος δομῆς μέ τήν ἐναλλαγή σειρῶν πλίνθων καί δόμων κατά διαστήματα δέν ἔχει πρωτοτυπία καί εἶναι σέ χρήση στήν Πρωτεύουσα ἤδη ἀπό τήν παλαιοχριστιανική περίοδο. Ἐπίσης, ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος ναῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. δέν ὀδηγεῖ σέ ὑπερβολές τοῦ διακόσμου μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Μακεδονίας. Τό Isa Kapisi mescidi διακρίνεται γιά τή λιτότητα

τοῦ κεραμοπλαστικοῦ διακόσμου, σύμφωνη μέ τίς τρέχουσες προτιμήσεις τῆς Πρωτεύουσας κατά τήν περίοδο τῶν πρώτων Παλαιολόγων. Ἡ ταύτιση τοῦ Isa mescidi μέ τό καθολικό τῆς ἀνδρώας μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου σημαίνει ὅτι θά πρέπει νά δεχθοῦμε ὡς περίοδο ἀνέγερσής του τό διάστημα 1282-1289, δηλαδή τήν πρώτη περίπου δεκαετία τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου. Κάτι τέτοιο ἀποκτᾶ ιδιαίτερη σημασία γιά τήν Κωνσταντινούπολη, ἐφόσον ὁ ναός ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι τό ἀρχαιότερο ὑφιστάμενο σήμερα σέ αὐτήν παλαιολόγειο μνημεῖο.

Βυζαντινό Μουσεῖο Ἀθηνῶν

48. Guiland, ὁ.π., σ. 63.

49. Ὁ.π., σ. 125-130, ὅπου καί παρατίθενται μέ χρονολογική σειρά οἱ τουρκικές πηγές τοῦ 15ου καί τοῦ 16ου αἰ. γιά τή συνοικία Bab-i Isa (τῆς πύλης τοῦ Ἰησοῦ). Παλαιότερη μνεῖα τῆς συνοικίας γίνεται στά 1472/3.

50. Ὁ.π., σ. 160-161.

51. Ὁ.π., σ. 131-138.

52. Majeska, ὁ.π., σ. 146.

53. Τήν ἰδέα γιά μονή τοῦ Ἰασιτοῦ στό Isa Kapisi mescidi, γνωστῆς μόνο ἀπό μία πηγή τοῦ 1158, βλ. Janin, La géographie ecclésiastique, σ. 255-256, ἀπορρίπτει ὁ Schneider, ὁ.π., σ. 6.

54. Schneider, ὁ.π., σ. 5, σημ. 1.

55. Τό ἀδημοσίευτο κείμενο τοῦ Λόγου πού περιέχεται στόν κώδικα 64 τῆς Χάλκης συμβουλευθήκε ἡ A.-M. M. Talbot, The Correspondence of Athanasius I, ὁ.π. (ὑπόσημ. 14), σ. XXVI-XXVII.

56. Ἡ A.-M. M. Talbot, ὁ.π., σ. XXVII, ὑποθέτει, μέ δάση τίς παρᾶπάνω πληροφορίες τοῦ Λόγου, ὅτι τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου ἦταν ἀφιερωμένο στόν Σωτήρα Χριστό.

Th. Papazotos

THE ISA KAPISI MESCIDI IN CONSTANTINOPLE, A MONASTERY OF THE PATRIARCH ATHANASIOS

The Isa (or Ese) Kapısı, or Manastir, or Ibrahim Pasa mescidi was already known in the last century as an anonymous Byzantine monument of Constantinople. Since then it has been published on a few occasions as a Palaeologan monument.

The church is located quite close to the column of Arkadios in the Byzantine district of Xerolophos on the side closer to the walls of Constantine. Perusal of the sources and topographical survey of the Xerolophos area have not revealed any important Palaeologan buildings, with the exception of mention of the founding of a monastery there by the Patriarch Athanasios I. The authors of the Life of Athanasios I (the monk Theoktistos the Stoudite and Joseph Kalothetos) provide much information on the building activity undertaken by the Patriarch. The historian Nikephoros Gregoras informs us as to the monastery's location at Xerolophos. An extremely interesting source on the same subject is the Venetian Narration on the translation of the relics of St Athanasios immediately after the fall of the city to the

Ottomans. That the Venetians considered these relics of the Patriarch of Constantinople to be those of the homonymous Patriarch of Alexandria has been adequately established by D. Stiernon. The topographical information in the Narrative regarding the finding of the relics in a place “che in greco la si chiama Acsirolafo, dove e una colonna altissima hystoriada [column of Arkadios], como e quella de Roma da un altra banda e un loco che si chiama Cristo in croce, daltra banda e Sancto Athanasio, et tuta questa contrada se dimanda Acsirolafo”, in conjunction with the evidence provided by the Russian Ignatios Smolianin, identify the Manastir mescidi with the monastery of the Patriarch Athanasios. Such an identification, one again based on the sources, means that we should also accept that it was erected between 1282 and 1289, namely in about the first decade of the reign of Andronikos II Palaeologos. This take on particular importance for Constantinople since the church can be proved to be the earliest extant monument of the Palaeologan period.